

II BÖLMƏ AQRAR PROBLEMLƏR VƏ ONLARIN HƏLLİ İSTİQAMƏTLƏRİ

UOT 339.9

Fazil Həşim oğlu ABBASOV
AKU-nun "Biznesin təşkili, dövlət və bələdiyyə idarəetməsi"
kafedrasının müdiri, i.e.n., prof. əvəzi

ƏRZAQ TƏHLÜKƏSİZLİYİNİN TƏMİN OLUNMASININ ƏSAS KRİTERİYALARI VƏ ŞƏRTLƏRİ

Xülasə

Məqalədə dövlətin müasir ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsinin əsas komponentləri, faktorları və kriteriyaları araşdırılmış və bütövlükdə iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi və xüsusən də, onun ərzaq alt kompleksi təhlil edilmişdir.

Açar sözlər: ərzaq təhlükəsizliyi, iqtisadi təhlükəsizlik, özünütəminatmə, ərzaq və iqtisadi müstəqillik.

Giriş

Ərzaq təhlükəsizliyi müasir qlobal təhlükələrin artdığı bir şəraitdə dünya sivilizasiyasını və ölkələrini narahat edən ən ciddi problemlərdən biri hesab olunur. Dünya dövlətlərinin qarşısında duran mühüm vəzifələrdən biri artmaqda olan dünya əhalisinin ərzaq problemlərinin uzunmüddətli dövr üçün davamlı və sabit formada həll edilməsi, ərzaq əlçatanlığının əhəmiyyətli səviyyədə gücləndirilməsidir.

Ərzaq təhlükəsizliyi anlayışı və onu şərtləndirən amillər

"Ərzaq təhlükəsizliyi" anlayışı 1970-ci ilin axırlarında BMT-nin Beynəlxalq Ərzaq və Kənd təsərrüfatı Təşkilatı (FAO) tərəfindən dövriyyəyə daxil edilmişdir. [4, s. 92] Bu anlayışın yaranması məhz o zamana təsadüf edir ki, inkişaf etmiş ölkələrdə ərzaq daha çox istehsal edildiyi təqdirdə kütləvi aclıq və doyunca qidalanmamaq bir sıra ölkələri, eləcə də "üçüncü dünya" dövlətlərini müşayiət etmişdir. Bütün bunlar onu deməyə əsas verir ki, xroniki olaraq ərzağın qeyri-stabilliyi Maltusun əhali sıxlığı yaxud iqtisadiyyatın aqrar sektorunun zəif inkişaf etməsilə əlaqədar olmayıb iqtisadi inkişaf səviyyəsi və ayrı -ayrı dövlətlərin əhalisinin əksər hissəsinin yoxsulluğu, ərzağın dünya bazarında təklif olan qiymətə əlçatan olmamasından irəli gəlir.

Dövlətin ərzaq təhlükəsizliyi problemini anlamaq üçün "Cəmiyyətin ərzaqla təmin edilməsi və ərzaq təhlükəsizliyi"nin dəqiq müəyyən edilməsi zərurət kəsb edir.

Ərzaqla təminat - dövlətin bütün cəmiyyət üzvlərini ərzaqla, kifayət qədər və qida məhsullarını rəşional həcmdə, eləcə də onların ekoloji təmizliyini və təhlükəsizliyini təmin etməkdir. Öz növbəsində ərzaq təhlükəsizliyi - xüsusi resurslar hesabına ölkə əhalisinin cari və fəvqəladə tələbatının elmi əsaslandırılmış normaya uyğun ödənilməsi imkanlarıdır. Bclə qəbul olunur ki, ölkə ərzaq təhlükəsizliyini o zaman təmin etmiş olur ki, ən azından 80% əsas ərzaq məhsullarını özü istehsal etmiş olsun.

"Ərzaqla təminat" və "Ərzaq təhlükəsizliyi" anlayışı hədd xarakteristikasına malikdir və məhdud ölçü ilə əlaqədardır. Azərbaycanda ərzaqla təminatın səviyyəsi məhdudiyətinin əhəmiyyəti istehlakın elmi əsaslandırılmış tibbi normaları ilə müəyyənləşir ki, insanların davamlı və keyfiyyətli, sosial normativlərə əsaslanmaqla ərzaqla təminatı, başqa sözlə desək, "istehlak zənbili" kimi optimal hesab edilir.

Ərzaq təhlükəsizliyinin hədləri və şərtləri

Azərbaycan əhalisinin sağlamlığının möhkəmləndirilməsi və saxlanması naminə təbii və iqtisadi, əmək fəaliyyəti, milli ənənələri, demografik və digər xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla regional strukturlar üzrə diferensiallaşdırmaqla onların tam və keyfiyyətli qidalarla təmin olunması tələb olunur. Bir sıra ekspertlərin fikrincə, bu vəzifələrin yerinə yetirilməsi üçün istehlakçıların zəruri şəkildə və müxtəlif çeşiddə ərzaq məhsulları ilə fiziki və iqtisadi əlçatanlığının təmin olunması çox zəruridir.

Ərzaq məhsullarının fiziki əlçatanlığı dedikdə ərzaq istehlakının həcmi və çeşidi başa düşülür. Həmçinin fiziki əlçatanlıq - regionun yaxud ölkənin ərzaq bazarına təklifin xarakteristikasıdır. İqtisadi əlçatanlıq özündə əhalinin müxtəlif təbəqələrinin onlara uyğun qiymətlərlə ərzaq məhsullarının alınması yolu ilə, eləcə də dövlət tərəfindən ayrılan vəsait hesabına istehlakçılara xüsusi ərzaq göndərilməsinin ödənilməsi imkanlarını cəmləşdirir. Başqa sözlə desək, bu ərzaq bazasının elə tarazlıq vəziyyətidir ki, bu zaman ərzaq məhsullarına tələb və təklifin səviyyəsi bərabərləşir. Bu zaman qiymətin səviyyəsi elə hədlərdə formalaşır ki, gəliri olan bütün əhali qruplarının ərzaq tələbatı ödənilir. [7. s. 240]

Ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsində dövlət lokomotiv rolunu oynayır. Dövlət tənzimlənməsi sisteminin mühüm elementləri aşağıdakı kimi tövsiyə olunur:

- əhali tələbinin ödəmə qabiliyyətinin stimullaşdırılması;
- antiinhisar tənzimlənməsi və kənd təsərrüfatı rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi;
- bazar infrastrukturunun inkişaf etdirilməsi;
- ərzaq bazasının dövlət intervensiyası yolu ilə stabil konyunkturunun dəstəklənməsi;
- kənd təsərrüfatında kredit əlçatanlığının təmin edilməsi;
- düşünülmüş proteksionist siyasətin aparılması;
- xarici ömtəə istehsalçıları ilə normal rəqabət aparmaq üçün milli ömtəə istehsalçılarına əlverişli şəraitin yaradılması.

Ölkənin ərzaq təhlükəsizliyi ilk növbədə regionların özünütəminatmə səviyyəsindən asılıdır ki, bu da milli istehsalçılar hesabına əhalinin əsas hissəsinin ərzaq məhsullarına olan tələbatının ödənilməsi kimi başa düşülür. Belə mühüm vəzifənin öhdəsindən yalnız aqrar-sənaye kompleksi gələ bilər.

Aqrar-sənaye kompleksinin əsas sferası (kənd təsərrüfatı) istehsal resurslarını ölkənin xalq təsərrüfatının 80-dən çox sahələrindən alır və öz məhsullarını 60-dan artıq sahələrə göndərir. Hər bir kənd təsərrüfatı istehsalçısı özündən başqa 5 nəfərin məşğulluğunu təmin edir. Tədqiqatlar göstərir ki, aqrar-sənaye kompleksinin, xüsusən də kənd təsərrüfatının dinamik inkişafı tək ərzaq təhlükəsizliyini təmin etmir, eləcə də bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatının dinamik inkişafını şərtləndirir.

Bu baxımdan ərzaq təhlükəsizliyi probleminin həll edilməsi mərhələlərinin araşdırılması çox önəmlidir və aşağıdakı cədvəldə öz əksini tapır. [6, s.115]

Araşdırmalardan bəlli olur ki, ayrı-ayrı regionların istehsal iqlim şəraitindən asılı olaraq ərzaqla özünütəminatmə imkanları nəzərə alınmaqla hər bir regionda istehsal olunan məhsul növlərinin prioritetliyinin müəyyənəşdirilməsi çox önəmlidir. Regionların ərzaqla özünütəminatməsi üçün məhsulların seçilməsinin prioritetliyini müəyyənəşdirən kriteriyalar aşağıdakılardır:

- istehlak zənbilində natura və dəyər ifadəsində əsas ərzaq növlərinin xüsusi çəkisi;
- regionda müxtəlif ərzaq növlərinin istehsalının maya dəyəri və səmərəliliyi;
- xüsusi istehsal olunmuş və digər regionlardan gətirilmiş əlverişli şəraitdə istehsal olunmuş həmin növ ərzağın səmərəliliyinin müqayisəli qiymətləndirilməsi;
- regionlararası ömtəəlik istehsal resurslarının bölüşdürülməsinə yüksək səviyyəli daşınma rahatlığının təmin edilməsi;
- ərzaq təminatının stabillik şərti kimi uzunmüddətli yararlı şəkildə saxlamaq şərtlə müxtəlif növ ehtiyatların yaradılması. [8, s. 30].

Mərhələlər	Mərhələlərin mahiyyəti	Həmin mərhələdə ərzaq təhlükəsizliyi probleminin həlli yolları
I	Aztəminatlı əhali təbəqələrinin müdafiəsi	Daha ucuz, asan istehsal olunan məhsulların artırılması
II	Zəngin zülallı və vitaminli məhsulların xüsusi çəkisini artırmaq hesabına qidalanmanın ümumi strukturunun kökündən yaxşılaşdırılması	Daxili resursların tapılması yolu ilə zəngin zülallı və vitaminli məhsulların istehlakının artırılması
III	Rasionda delikates məhsulların istehsalının tədricən artırılması	Tələbatı tam ödəyən ərzaq məhsullarının maddi-texniki bazasını və kənd təsərrüfatı xammalının emalını möhkəmləndirməklə istehlak qabiliyyətini yüksəltmək.
IV	Geniş çeşidli ekoloji təhlükəsiz məhsulların istehlakı	Biostimulyatorlar, pətsititlər və herbisitlər tətbiq etmədən texnologiyalardan istifadə etməklə ekoloji təmiz məhsulların istehsalının stimullaşdırılması

Yuxarıda qeyd olunan kriteriyalardan belə nəticəyə gəlmək olar ki, ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunmasının parametrləri taxıl, şəkər, bitki yağı, ət və süd məhsulları və balıqla təminatdır. Qeyd olunan ərzaq məhsulları ilə əhalinin təminatının ödənilməsi dövlətin, qanunverici və icra orqanlarının fəaliyyət predmetidir. Bundan başqa, digər növ ərzaq məhsulları, kartof, müxtəlif növ tərəvəzlər, meyvə, giləmeyvə, yumurta regional özünütəminatmənin predmeti hesab olunur. Ərzağın bu növlərinin emal edilməsinin inkişafı, daşınma rahatlığı və uzunmüddətli saxlanmağa yararlılığı kimi reallaşan tədbirlər, yaradılmış ehtiyatların ərəzilərdə bölüşdürülməsi və onların əhəmiyyəti, bu kimi məsələlər ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunmasına təkan verir.

Ərzaq təhlükəsizliyinin iqtisadi mahiyyəti aşağıdakı aspektlərdə özünü göstərir.

- birincisi, daxili bazarı idxal ərzaq məhsullarından qorumaq, yerli ömtəə istehsalçılarına dəstək vermək;
- ikincisi, ərzaqla ölkənin özünütəminatmə məsələlərinin həllində ərzaq asılılığından uzaqlaşma imkanının yaradılması.

Ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunması kriteriyaları

Ərzaq təhlükəsizlik problemini ancaq bazar özünütənzimləməsi, ərzaq bazasının inkişafına dövlət müdaxiləsi və dövlətin iqtisadiyyatın aqrar sektoruna dəstəyi (dövlət sifariş, subsidiyalama və s.) vasitəsilə həll etmək olar. Ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsinin taktika və strategiyasını işləyib hazırlamaqla yanaşı hədəfləri və onun reallaşdırılmasının əsas istiqamətlərini müəyyənəşdirmək lazımdır. Ölkənin ərzaq təhlükəsizliyi arzuolunmaz təbii fəlakətlərə və fəvqəladə situasiyalara rəğmən ölkənin və onun ayrı-ayrı regionlarının ərzaq məhsulları ilə təminat sisteminin pozulmasına və onun aradan qaldırılmasına dövlət daim hazır olmalıdır. Bunun üçün strategiyayı yeniləşdirməklə operativ ərzaq ehtiyatları, onların bölüşdürülməsi və istifadəsinin səmərəli sistemini yaratmaqla həm də dövlət tənzimlənməsinin iqtisadi vasitələrini tətbiq etmək gərəkdir. [5, s.140]

Beləliklə, ölkənin ərzaq təhlükəsizliyi anlayışına uyğun olaraq onun təmin olunması kriteriyalarına aiddir:

- yeyinti məhsullarının istehlak səbətinə enerji tutumlu məhsulların daxil edilməsi və fizioloji tələbatın ödənilməsi dərəcəsi;
- insan orqanizmi üçün zəruri tələbat məhsullarında zərərli maddələrin tutumunun məhdudlaşdırılması;
- xüsusi istehlakçılar da daxil olmaqla əhalinin müxtəlif kateqoriyaları üçün ərzağa fiziki və iqtisadi əlçatanlığın səviyyəsi;

- ölkənin ərzaqla təminatının idxaldan asılılıq dərəcəsi və aqrar-sənaye kompleksinin resurs təminatı;

- normativ istehlakla müqayisədə operativ və strateji ərzaq ehtiyatının həcmi [9].

Ərzaq təhlükəsizliyinin səviyyəsinin perspektivdə bu kriteriyalara uyğun şəkildə proqnozlaşdırılması üçün Azərbaycan Respublikasının ərzaq təhlükəsizliyi Konsepsiyasında uyğun parametrlərin təhlili və monitorinqin zəruriliyi yer almışdır. Konsepsiyada göstərilir ki, ərzaq təhlükəsizliyinin parametrlərindən biri ölkə əhalisinin istehlakında milli və idxal ərzaq məhsullarının ümumi, xüsusi çəkisi və onların ayrı-ayrı prioritet məhsul növlərinə nisbətillə ifadə olunur. Ərzaq təhlükəsizliyini xarakterizə edən göstəricilər ölkəyə ixracdan daxil olan vəsaitlərin, ölkəyə idxal olunan məhsullara çəkilən xərclərə nisbətillə bilavasitə təsir göstərir.

Kəmiyyət və çeşidlər üzrə əhalinin minimum səviyyədə qidalanmasının keyfiyyət parametrlərini qiymətləndirərkən istehlak zənbilinə 25 adda məhsul daxil edilir. Ərzaq istehlakının təhlükəsizliyini əks etdirən əsas parametrlərə insanların sağlamlığı üçün zərərli olan məhsulların hədələri şamil edilir.

Ərzaq məhsullarının fiziki əlçatanlığı ərzaq bazarlarında və ticarət şəbəkələrində reallaşdırılan məhsulların həcmi və çeşidi ilə xarakterizə olunur. Ərzaq məhsullarının iqtisadi əlçatanlığını xarakterizə edən parametrlərə isə əhalinin gəlirlərinin həcmi və onların strukturu, eləcə də əhalinin müxtəlif təbəqələrinin ərzaq məhsullarının əldə edilməsinə çəkilən xərclərlə müəyyənənəşir.

Dünya ölkələrinin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi istiqamətində söylərinin birləşdirilməsi, beynəlxalq təşkilatların bu istiqamətdə fəaliyyətlərinin optimallaşdırılması, mövcud ərzaq resurslarından istifadənin ən səmərəli yollarının və mexanizmlərinin modelləşdirilməsi prioritet fəaliyyət istiqamətlərindən hesab olunur. [4, s. 5]

Əhalinin ərzaq məhsulları ilə özünü təminatının əlçatanlığı əsas növ ərzaq məhsullarının yerli istehsal həcmindən ərzaq məhsullarının istehlakındakı xüsusi çəkisilə xarakterizə olunur.

Ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunmasında ərzaq ehtiyatları fondunun rolu

Dünya təcrübəsi göstərir ki, strateji önəm daşıyan ərzaq ehtiyatları fondları ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin təminatında əhəmiyyətli rol oynayır. Ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin zəruri səviyyədə formalaşdırılması ölkə iqtisadiyyatının ümumi vəziyyətindən bilavasitə asılı olmaqla aşağıdakı prinsiplərlə müəyyənənəşir:

- ərzaq kompleksinin formalaşdırılması məqsədillə stabil normativ-hüquqi bazanın yaradılması;
- qiymətqoymanın dövlət tənzimlənməsinin səmərəli mexanizminin işlənilib hazırlanması və kənd təsərrüfatı xammalı, ərzaq məhsulları, aqrar sahədə istehlak olunan sənaye məhsullarının və istehsal vasitələrinin qarşılıqlı əlaqəli qiymətləndirmə sisteminin yaradılması;
- kənd təsərrüfatında elmi-texniki tərəqqinin ən yeni nailiyyətlərinin tətbiqi;
- kənd təsərrüfatı istehsalçıları ilə emal sənayesi arasında inteqrasiya proseslərinin gücləndirilməsi;
- əlverişli bazar şərtləri əsasında müxtəlif təsərrüfat subyektlərinin və bütün iqtisadi sistemin fəaliyyətinin planlaşdırılması və proqnozlaşdırılması;
- əmtəələrin bazara yeridilməsinin sivil kanallarının yaradılması və vahid əmtəə siyasətinin strategiyasının işlənilib hazırlanması;
- Aqrar-Sənaye Kompleksi müəssisələrinin innovativ fəallığının yüksəldilməsi əsasında milli istehsalın inkişafı və onun həcmindən artırılması;
- bitkiçilikdə və heyvandarlıqda məhsuldarlığın səviyyəsinin yüksəldilməsi;
- qida məhsullarının keyfiyyətinin müntəzəm olaraq yüksəldilməsi və onun tibbi tələblərə və dünya səviyyəsinə çatdırılması;
- əhalinin gəlirlərinin səviyyəsinin və maddi rifahının yüksəldilməsi;
- bazar konyunkturunun öyrənilməsinin təmin edən səmərəli və etibarlı informasiya sisteminin yaradılması;
- strateji xarakter daşıyan xammalın ölkədən çıxarılmasına kvotaların qoyulması;
- tələb və təklif nəzərə alınmaqla bazar infrastrukturunun inkişafı;

- kənd əhalisinin həyat şəraitinin yaxşılaşdırılması və kəndin sosial-inkişaf strategiyasının işlənilib hazırlanması [7, s. 211].

Bütövlükdə ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin yüksəldilməsi yalnız mövcud resurslardan daha səmərəli istifadə etməklə mümkündür. Bu baxımdan Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı (2014-2018-ci illəri əhatə edən) Dövlət Proqramının yekunlarına həsr olunmuş konfransda və 2019-2023-cü illər üzrə regionların sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramının qəbul olunması ilə əlaqədar ölkə prezidenti cənab İlham Əliyevin növbəti 5 il üçün prioritetlərin o cümlədən iqtisadiyyatın bütün sahələrilə yanaşı dünya alimlərini və ictimaiyyətini düşündürən həlli vacib bir problemə "Ərzaq təhlükəsizliyi" ni təmin edən lokomotivi hesab olunan kənd təsərrüfatını innovativ metodlarla, intensiv texnologiyaların, seleksiya və heyvanların cins tərkibinin dəyişdirilməsi məqsədillə damazlıq təsərrüfatların yaradılmasını israrla vurğulaması bu sahəyə diqqətin və dəstəyin təzahürü kimi qiymətləndirilməlidir. [2]

Nəticə

Dünya əhalisinin ərzaqla təmin olunması bu gün inkişaf etmiş ölkələrin alimlərini düşündürən global problemlərdən biridir. Planet əhalisinin 1 milyarddan çoxu doyunca qidalanmır. Onlardan 800 milyonu xroniki aclıq keçirir. Bütün bunlar hər bir ölkənin özünü ərzaqla təminatmə məsələlərini prioritet kimi qarşıya qoymuşdur. Bu baxımdan tədqiq olunan elmi-tədqiqat işində ərzaq təhlükəsizliyinin iqtisadi mahiyyəti, ərzaq məhsullarının fiziki və iqtisadi əlçatanlığı, ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunmasında regionların özünü təminatmə səviyyəsindən asılılığı, eləcə də, aqrar-sənaye kompleksinin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunmasında lokomotiv rolu xarakterizə olunmuşdur. Dünya təcrübəsi göstərir ki, strateji önəm daşıyan ərzaq ehtiyatları fondları ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin təminatında əhəmiyyətli rol oynayır. Bütövlükdə ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunması yalnız mövcud resurslardan kompleks şəkildə daha səmərəli istifadə edilməsi sayəsində mümkündür.

ƏDƏBİYYAT

1. "Azərbaycan Respublikasında Ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunması haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 02. aprel 2001-ci il tarixli Fərmanı.
2. Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı (2014-2018-ci illəri əhatə edən) Dövlət Proqramlarının yekunlarına həsr olunmuş konfransda dövlət başçısı cənab İlham Əliyevin nitqindən irəli gələn vəzifələr. Bakı şəhəri, 19 yanvar 2019-cu il.
3. Quliyev E.A. "Qlobal ərzaq təhlükəsizliyi". Bakı, 2018, 479 s.
4. Ataşav B.X. "Ərzaq təhlükəsizliyinin aktual problemləri". Bakı, 2005, 335 s.
5. Abbasov A.F. "Ərzaq təhlükəsizliyi". Bakı, 2007, 603 s.
6. Зарова Е.В. "Продовольственная безопасность". Самара -2002, 158 с.
7. Маслаков В.В. "Научные основы формирования систем продовольственной безопасности" Екатеринбург, 1998, 320 с.
8. Ткач А. "Продовольственная безопасность и пути ее решения" АПК: Экономика управления – 2001 №1 с. 28-34.

Фазиль Гашимов оғлу Аббасов
Азербайджанского Университета Кооперации
к.э.н, проф., заведующий кафедрой

Условия и основные критерии обеспечения продовольственной безопасности

Резюме

В статье рассматриваются основные компоненты, факторы и критерии обеспечения продовольственной безопасности современного государства. Обозначается необходимость государственного регулирования экономики в частности.

Ключевые слова: продовольственная безопасность, экономическая безопасность, самообеспечение, продовольственная и экономическая независимость.

*Fazil Hashim Abbasov
Azerbaijan Cooperation University head of the chair,
candidate of economic sciences, professor*

The conditions and main criteria of Ensuring food security

Summary

The article deals with the main components, factors and criteria of food security of modern state and as a whole state regulation of economy and especially its food subcomplex has been investigated.

Key words: food security, economic security, self-ensurance, food and economic independence.